

Ekspressionizam i primitivna umjetnost

Šimić, Dijana

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:135221>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Dijana Šimić

Ekspresionizam i primitivna umjetnost

Završni rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Ekspressionizam i primitivna umjetnost

Završni rad

Studentica:

Dijana Šimić

Mentor:

prof. dr. sc. Vinko Srhoj

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dijana Šimić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Ekspressionizam i primitivna umjetnost** rezultat mogea vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogea rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogea rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2021.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja i korištene literature	3
3. Ciljevi	4
4. O ekspresionizmu	5
5. Umjetničke grupe	8
5.1. <i>Most</i>	8
5.2. <i>Plavi jahač</i>	10
6. Primitivna umjetnost	11
7. Utjecaj primitivne umjetnosti na ekspresionizam	15
8. Zaključak	20
9. Literatura	22
9.2. <i>Internetski izvori</i>	23
10. Popis slika	24
11. Likovni prilozi	25

Ekspressionizam i primitivna umjetnost

Ekspressionizam je umjetnički pravac s početka 20. stoljeća koji se pojavio na europskom području, a najznačajniji je za njemački i nordijski prostor tzv. sjevernjačke umjetnosti. Smatra se jednim od najbogatijih i najsloženijih umjetničkih pravaca zbog različitih izvora iz kojih je crpio inspiraciju (postimpresionistički umjetnici, primitivna umjetnost, filozof Friedrich Nietzsche, utemeljitelj psihoanalize Sigmund Freud i razni drugi izvori), ali i zbog novih ciljeva i stavova koje uvode u umjetnost. Prva prava ekspresionistička skupina, "*Die Brücke*" (Most), nastaje u Dresdenu 1905. godine, a druga ekspresionistička grupa, "*Der Blaue Reiter*" (Plavi jahač) osnovana je u Münchenu 1911. godine te su one odredile avangardistička kretanja u Njemačkom Carstvu od početka 20. stoljeća do Prvog svjetskog rata.

Primitivna umjetnost bila je središnje zanimanje modernih umjetnika, posebno ekspresionista te su najveći interes pokazali za plemensku umjetnost i kulturu. Ona uključuje afričku umjetnost (podsaharsku), oceansku umjetnost (pacifički otoci), aboridžinsku umjetnost (Australija) te plemensku umjetnost iz Amerike i jugoistočne Azije. Sam pojam 'primitivna umjetnost' prilično je neodređen, ali i etnocentričan te se odnosi na kulturne elemente 'primitivnih' naroda, odnosno onih naroda za koje se, prema zapadnim standardima, smatra da imaju relativno nisku razinu razvoja. No, bez obzira na takve predrasude, primitivna umjetnost je mnogo toga pridonijela modernoj umjetnosti, kao što je oslobađanje iz okova modernog čovjeka i pronalazak biti čovjekova bića, ali isto tako i oslobađanje umjetnosti iz okova akademizma i otvaranje puta eksperimentu te uvođenju novih elemenata (jednostavni oblici, apstraktne figure, geometrijski detalji, plošne proporcije dijelova tijela, živopisne boje i slično) čime su pomicali granice i stvarali poruke koje je društvo moralo dokučiti.

Ključne riječi: ekspresionizam, "*Die Brücke*" (Most), "*Der Blaue Reiter*" (Plavi jahač), primitivna umjetnost

1. Uvod

Čovjek od samog svog početka kontinuirano stvara te će on, tijekom vremena, potrebu za stvaranjem koje prevazilazi potrebu za pukim preživljavanjem (ovdje možemo i špiljske slike smatrati dijelom rituala koji osim estetičkih pobuda, teži za osiguranjem uspješnog lova na naslikane životinje), dovesti do razine samodovoljne estetike. Tako kroz povijest svjedočimo pojavi raznih stilova koji su obilježavali određena razdoblja, te ističu čovjekovu stvaralačku moć i potrebu da nečim obilježi svoje vrijeme, razlikujući se od svojih prethodnika s kojima uvijek ne dijeli iste stilske i idejne preferencije u umjetnosti. Poznato je da svako vrijeme nosi nešto svoje, no kada je riječ o 20. stoljeću odmah je uočljivo kako je ono unijelo najviše i najkorjenitije promjene u sve aspekte ljudskog djelovanja, pa tako i u umjetnost. Ono je prepuno novih znanstvenih i tehnoloških otkrića, društvenih promjena, političkih sukoba, prirodnih katastrofa te i umjetnost svojim djelovanjem želi biti svjedokom promjena jednoga turbulentnog vremena. Dolazi i do toga da, možda više nego i u jednom prethodnom stoljeću, ona odbacuje sve ono što ima veze s tradicijom kao anakronizam koji ne odgovara idealu novog vremena, te započinje s prikazom suvremenih tema i ideja, načinom njihova novog predočavanja koje raskida s tradicijom stare umjetnosti strategijom *tabula rasa*. Već krajem 19. stoljeća umjetnici počinju s eksperimentiranjem i istraživanjem novih mogućnosti stvaranja uvelike pomičući granice u umjetnosti. U jako malo vremena dolazi do pojave brojnih umjetničkih pravaca i pokreta od kojih je svaki autentičan i inovativan unoseći neku novinu kako u umjetnost tako i u društvo 20. stoljeća. Iako je umjetnost uglavnom bila orijentirana prema društvu, bilo ju je jako teško razumjeti jer se više nije svodila na samo estetsko promatranje, na utvrđeni skup estetičkih pravila, već ju je bilo potrebno pomno proučavati kako bi se razumjela nova idejna i oblikovna poruka koju nosi u sebi. Umjetnička djela otvarala su brojna pitanja o kojima se daljnje raspravljalo kao što su pitanja ljudske egzistencije i duhovnosti, čovjekove prošlosti, ali i budućnosti, zatim njegove zlobe i dobrote i slično, dakle antropoloških korijena čovjeka.

Kako je tema umjetnosti 20. stoljeća dosta kompleksna ovaj završni rad bavit će se specifično umjetnošću jednoga segmenta - ekspresionizma u korelaciji s primitivnom umjetnošću, na što će se rad posebno fokusirati. Prvo će biti riječ o ekspresionizmu kao pokretu unutar povijesnih avangardi 20 stoljeća, točnije vremenu i mjestu njegova nastanka, njegovim karakteristikama, osobitostima, estetskim načelima, ali i o grupama koje ga bitno određuju, kao što su *Die Brücke* (Most) i *Der Blaue Reiter* (Plavi jahač). Nakon toga biti će više riječi o

primitivnoj umjetnosti, gdje će se iznijeti njezine karakteristike i posebnosti u kontekstu utjecaja izvaneuropskih kultura na umjetnost zapadnoga svijeta. Na kraju rada će se posebna važnost pridati samom utjecaju primitivne umjetnosti na ekspresionizam, točnije kako su ekspresionistički umjetnici crpili inspiraciju iz određenih primitivnih djela koja su vidjeli na putovanjima u daleke zemlje tzv. primitivnih kultura, koje su bogatstvom izražajnosti, posebnim oblicima ritualizacije i uporabe slikovnih i kiparskih djela u svrhu magijskih rituala, opčarale umjetnika zapadne civilizacije.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja i korištene literature

Zanimanje za primitivnu umjetnost posebno je bilo izraženo u drugoj polovici 20. stoljeća, već kada su muzeji bili dosta opremljeni i kada se unutar umjetničkih krugova počelo raspravljati o onome što se događalo ne baš tako davno, na samom početku stoljeća. Najznačajnija knjiga koja nam donosi najopsežniji pregled 'primitivizma' i 'primitivne' umjetnosti te njihova utjecaja na moderne slikare i kipare u 20. stoljeću jest *"Primitivism" in 20th Century Art* urednika Williama Rubina. Knjiga je izdana u dva sveska 1994. godine te se sastoji od poglavlja koja obuhvaćaju detaljan prikaz 'primitivne' umjetnosti, zatim postojanje tribalnih objekata na zapadu i opremljenosti muzeja, nakon čega slijedi prikaz utjecaja 'primitivne' umjetnosti na moderne umjetnike po poglavljima počevši od Gauguina, zatim fovista i Matissea, onda kubista i Picassa, pa njemačkog ekspresionizma sve do apstraktnog ekspresionizma. Još jedna knjiga koja daje detaljan prikaz utjecaja 'primitivne' umjetnosti na modernu umjetnost jest *Primitivism and Modern Art* autora Colina Rhodesa iz 1994. godine. Uz likovne predloške detaljno prikazuje niz utjecaja mnogih skupina koje su označene kao primitivne, kao što su takozvani plemenski narodi iz Afrike, Oceanije, sjeverne Amerike i slično te uz prikazana djela i njegovim utjecaja dosta pažnje se posvetilo i temama kojima su se bavili moderni umjetnici. Jako je važan autor knjige *Primitivism in modern art* Robert Goldwater, zato što on opisuje kako su i zašto djela primitivnih umjetnika privukla moderne slikare i kipare te je ocrtao razlike između onoga što je uistinu primitivno ili arhaično i onoga što namjerno utjelovljuje takve elemente. Najpoznatiji je po svom nazivu emocionalni primitivizam za umjetnost njemačkog ekspresionizma, ali i po intelektualnom primitivizmu Picassa i Modiglianija i "primitivizam podsvijesti" kod Miróa, Kleea i Dalija. Važna za istaknuti je i knjiga *Umjetničke avangarde XX. stoljeća* autora Maria de Michelia, jer ona donosi pregled svih umjetničkih pravaca i stilova 20. stoljeća, iznoseći najvažnije informacije o njima, kao i njihove ideje, ciljeve, karakteristike i slično. Naravno da uz sve navedene knjige i autore postoji još dosta autora članaka, eseja, kataloga, razno raznih publikacija koji se bave temama kako umjetnosti 20. stoljeća, tako i 'primitivne' umjetnosti i njihovih međusobnih utjecaja.

3. Ciljevi

Prvi cilj ovog završnog rada je što opširnije i jasnije predstaviti ekspresionizam kao umjetnički pravac 20. stoljeća koji je nastao na području Njemačke te kroz radove njegovih grupa *Die Brücke* (Most) i *Der Blaue Reiter* (Plavi jahač) predstaviti njegove ciljeve, karakteristike i estetiku. Dok je drugi cilj ovog rada što bolje predstaviti primitivnu umjetnost koja je jedno neautorsko kolektivističko stvaralaštvo dalekih i slabije poznatih primitivnih naroda i kultura, koju obično nazivamo tribalnom umjetnošću, a koja je utjecala na modernu umjetnost, poglavito u vremenu povijesnih avangardi početka 20. stoljeća. Istaknuti će se da su se na izvoru te umjetnosti posebno napajali ekspresionistički umjetnici koji su joj dali i specifičan stilsko-morfološki oblik.

4. O ekspresionizmu

Ekspresionizam je jedan od najbogatijih i najsloženijih umjetničkih pravaca koji se pojavio početkom 20. stoljeća na europskom području, a najznačajniji je za njemački i nordijski prostor tzv. sjevernjačke umjetnosti. Niknuo je na temelju protesta i kritike koja se suprotstavlja pozitivizmu te su njegovi manifesti dosta brojni i različiti, zbog čega se može reći da je to umjetnost suprotstavljanja i negiranja.¹ Također se javlja kao odgovor na raširenu zabrinutost zbog sve neskladnijeg odnosa čovječanstva sa svijetom i izgubljenog osjećaja autentičnosti i duhovnosti u materijalističkom vremenu.² Uz sve to, ekspresionizam je djelomično i reakcija na impresionizma i akademsku umjetnost, iako se kod njega često pojavljuju elementi koji potječu iz impresionizma i naturalističkog realizma.³ To se može uočiti iz činjenice da su slikari poput Van Gogha, Ensora, Muncha i Gauguina izravni očevi ekspresionizma, od kojih su ekspresionisti preuzeli iskrivljene forme i pojačani intenzitet boja, radi prenošenja raznih mučnih i anksioznih osjećaja.⁴ Kako je za impresioniste i naturaliste bilo najvažnije gledati ono što je izvana, tako je za ekspresioniste najvažnije gledati ono što je iznutra, ono u što treba uroniti, živjeti i preživjeti.⁵ Ekspresionistima je ponajviše smetao impresionistički ton sreće i osjetilni hedonizam koji nije uviđao probleme koji se nalaze unutar društva, ali ni unutar pojedinca.⁶ Može se reći da ekspresionist neprestano vapi za izbavljenjem iz pesimizma ali je nemoćan da ga izvrši, jer je sudbinom prikovan za bezizlaznost tragedije. Tom novom preokupacijom u umjetnosti ekspresionisti su najavili nove standarde u stvaranju i prosuđivanju umjetnosti te je sada umjetnost proizlazila iz unutrašnjosti umjetnikovih osjećaja, razmišljanja i slično, a standard za procjenu kvalitete umjetničkog djela postao je karakter umjetnikovih osjećaja, a ne analiza kompozicije.⁷ Takvo nešto je i razlog zašto se ekspresionizam najviše očitovao u Njemačkoj, koja je u to doba bila pod carističkim, feudalnim i militarističkim režimom Vilima II.⁸ Za vrijeme njegove vladavine na njemačkoj umjetničkoj sceni odvijao se jako kompleksan prijelaz s naturalizma na ekspresionizam, jer su tada umjetnici raznih profesija, kao što su pisci ili slikari, na razne načine odgovarali na lažni sjaj vilimskog carstva.⁹ Da je prijelaz bio dosta kompleksan otkriva nam činjenica da je naturalizam snažno utjecao na

¹ DE MICHELI, 1990., str. 48.

² <https://www.theartstory.org/movement/expressionism/>

³ DE MICHELI, 1990., str. 48.

⁴ <https://www.theartstory.org/movement/expressionism/>

⁵ DE MICHELI, 1990., str. 48.

⁶ DE MICHELI, 1990., str. 48.

⁷ <https://www.theartstory.org/movement/expressionism/>

⁸ DE MICHELI, 1990., str. 56.

⁹ DE MICHELI, 1990., str. 57.

ekspresionizam te je on otkrio sve ono ružno, zlokobno i tužno, skidajući sve maske bez da uljepšava išta. No on ipak nije uspio zahvatiti bit sveg postojanja te tu onda dolazi do ustupanja mjesta ekspresionizmu, koji je stvarao široku viziju unutar koje je obuhvaćao ljude i osjećaje iz koje se tek onda mogla izvući izvorna bit.¹⁰ Umjetnik sada dobiva zadatak da preobražava cijeli svijet, on više ne gleda, već vidi, ne priča, već živi i ne reproducira nešto ponovo, već stvara nešto novo, jer svijet već postoji te bi ga bilo besmisleno ponavljati.¹¹ Ono što je dosta neobično i u potpunosti novo za umjetnost jest da sada čovjek biva oslobođen od konvencija tradicije koja ga je okovala formama i oblicima koje je trebalo ropski slijediti unutar civilizacije, i biva čovjekom izvornih nagona i primordijalnih sila.¹² Zbog takvih novih zadataka i stavova u umjetnosti dolazi i do novih utjecaja, pa tako ekspresionisti podliježu ponajviše pod Nietzscheov utjecaj te upravo njegov konfuzni neoromantični nihilizam prepun protivljenja vrijednostima građanskog društva nadahnjuje mnoge umjetnike.¹³ No, velik utjecaj je ostavio Freud i njegova tumačenja o snovima, željama, seksualnosti, te je umjesto tradicionalne slike racionalnog čovjeka koji vlada nad prirodom i nad samim sobom, zapravo prikazao biće osjećaja i instinkta odnosno psihološkog čovjeka. Kao što je već spomenuto korijeni ekspresionizma mogu se pronaći kod tragične i dramatične umjetnosti postimpresionističkih slikara kao što su Vincent Van Gogh i Paul Gauguin, ali i norveški slikar Edvard Munch i belgijski slikar James Ensor. No, pravi ekspresionizam se prvi put pojavljuje 1905. godine osnivanjem grupe *Die Brücke* (Most) u gradu Dresdenu, o kojoj će više biti riječi u idućem poglavlju, a smatra se da je izraz "ekspresionizam" 1910. godine smislio češki povjesničar umjetnosti Antonin Matejček koji ga je namjeravao označiti suprotno od impresionizma.¹⁴ Dok su impresionisti nastojali izraziti veličinu prirode i ljudski oblik bojom, ekspresionisti su, prema Matejčeku, nastojali izraziti samo unutarnji život, često slikajući oštre i realne teme.¹⁵ No, pretpostavlja se da je izraz "ekspresionizam" prvi ipak upotrijebio njemački trgovac umjetninama, Paul Cassirer.¹⁶ On je osnovao nakladničku kuću 1908. godine te je postao iznimno uspješan u promicanju francuskog impresionizma, postimpresionizma i njemačkih umjetnika iz Berlinske secesije i ekspresionističkih krugova.¹⁷ Smatra se da je jednom prilikom dok je tumačio djela jednom od članova žirija berlinske Secesije spomenuo ekspresionizam

¹⁰ DE MICHELI, 1990., str. 59.

¹¹ DE MICHELI, 1990., str. 59.

¹² DE MICHELI, 1990., str. 60.

¹³ DE MICHELI, 1990., str. 61.

¹⁴ <https://www.theartstory.org/movement/expressionism/history-and-concepts/>

¹⁵ <https://www.theartstory.org/movement/expressionism/history-and-concepts/>

¹⁶ <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG130428>

¹⁷ https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-11881_role-3_thumbs.html

tvrděći da se kod njega ne radi o impresionizmu i impresionističkim djelima. Bio je od iznimne važnosti za ekspresionističke umjetnike posebno jer je u svom časopisu *Pan Presse* izdavao i njihova djela, prihvaćajući svaki oblik njihove umjetnosti.¹⁸ Za izrazito promoviranje njemačke avangardne umjetnosti s početka 20. stoljeća, a posebno ekspresionizma bio je zaslužan Herwarth Walden.¹⁹ Bio je najpoznatiji prvotno po svom časopisu *Der Sturm* (Oluja), a poslije i po istoimenoj umjetničkoj galeriji. Časopis je osnovan 1910. godine te je bio zaslužan za jeftinu i masovnu proizvodnju novina koje promiču u prvom redu avangardnu umjetnost, ali i književnost, glazbu i kulturnu kritiku te se za njega može reći da je bio središnje glasilo ekspresionističkoga pokreta.²⁰ Dok je 1912. godine otvorena i istoimena umjetnička galerija koja je bila zaslužna za izlaganje umjetnika povezanih s časopisom.²¹

¹⁸ https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-11881_role-3_thumbs.html

¹⁹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65763>

²⁰ https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-14374_role-3_thumbs.html

²¹ https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-14374_role-3_thumbs.html

5. Umjetničke grupe

Grupe Most (Die Brücke) i Plavi jahač (Der Blaue Reiter) odredile su avangardistička kretanja u Njemačkom Carstvu od početka 20. stoljeća do Prvog svjetskog rata. Iako su te dvije umjetničke grupe ponekad izlagale zajedno, nikada nisu pokrenule zajednički projekt jer su se njihovi likovni i idejni svjetovi veoma razlikovali. Za ovozemaljske teme bila je vezana grupa Most slikajući na primjer aktove, i sirove ljudske nagone, dok je ekspresionizam Plavog jahača više bio vezan za duhovne teme i proteorijski orijentiran.

5.1. Most

Grupa Most prva je organizirana grupa njemačkih ekspresionista nastala 1905. godine u njemačkom gradu Dresdenu te su je osnovali Ernst Ludwig Kirchner, Fritz Bleyl, Erich Heckel i Karl Schmidt-Rottluff.²² Već 1906. godine osnivačima se pridružuju Emil Nolde i Max Pechstein, a potom 1910. godine Otto Müller.²³ Sam naziv grupe ima više značenja te ne znači konkretan program, ali bi na neki način vodio s jedne obale na drugu.²⁴ Utjecaj na naziv grupe izvršio je i filozof Friedrich Nietzsche i njegov tekst *Tako je govorio Zaratustra* („*Zaratustra je kao duh koji rado prelazi most, onaj koji vidi i želi, stvaralac, budućnost – i – Bože moj – gotovo i bogalj na tom mostu*“).²⁵ Jedan od najvažnijih ciljeva grupe jest da oko sebe okupi revolucionarne i previruće elemente pomoću kojih će moći srušiti stara nametnuta pravila, ostvariti svu spontanost nadahnuća i odmaknuti se od svih beživotnih običaja malograđanske srednje klase.²⁶ Takvi ciljevi proizlaze iz činjenice da su članovi grupe slikarstvo smatrali umjetnošću koja osjetilnu pojavu prikazuje na površini to jest da umjetnik svoju osjetilnu percepciju preobražava u umjetničko djelo te da ne postoje određena pravila prema kojima će to činiti, već pravila nastaju tijekom samog procesa stvaranja.²⁷ Ekspresionistički slikari su slikari koji su se više pokoravali emocionalnom naboju vlastitog bića, nego određenim tradicionalnim zakonima i načelima slikarstva.²⁸ Sve je to dovelo do pojave autentičnog izražajnog stila koji se odlikuje pojačanom bojom i pojednostavljenom pristupu formi, a rezultat su djela koja gotovo nikada nisu ugodna ni svijetla, već se u njihovoj tami uvijek krije nešto

²² DE MICHELI, 1990., str. 62.

²³ DE MICHELI, 1990., str. 62.

²⁴ M. M. MOELLER, 2008., str. 27.

²⁵ M. M. MOELLER, 2008., str. 27.

²⁶ DE MICHELI, 1990., str. 63.

²⁷ DE MICHELI, 1990., str. 63.

²⁸ DE MICHELI, 1990., str. 63.

grubo, tjeskobno i ružno.²⁹ Kako su se često zbog svojih stajališta osjećali otuđeno od modernog svijeta često su inspiraciju pronalazili u njemačkoj srednjovjekovnoj umjetnosti, primitivnoj umjetnosti, umjetnosti Afrike i Oceanije, ali i u umjetnosti Van Gogha i Gauguina.³⁰ Čak su u svojem radu oživljavali stare zaboravljene medije, kao što je dvorez. Grupa je djelovanjem razvila zajednički stil temeljen na živopisnim bojama, emocionalnoj napetosti i utjecaju primitivizma te su u tom razvoju najdalje otišli Kirchner, Muller i Nolde, dok su ostali članovi na neki način ostali zatvoreni unutar vlastitih okvira. Kao što je primjerice Pechstein ostao unutar okvira svoje stilističke eklektičnosti te je čak i Heckel ograničen dosta nejakim sredstvima, a Schmidt-Rottluff primjerice ne uspijeva prevladati shematičnost u impostaciji slike.³¹ Iako sva trojica posjeduju neizmjereno visoku snagu vlastite emocionalnosti, oni ipak ne uspijevaju dosegnuti neku novu i višu razinu kvalitete djela, kao što to primjerice postiže Kirchner. On je u svojem stvaralaštvu ostvario jednu novu, figurativno autentičnu sliku te je ljudski lik bio središnji dio njegove umjetnosti.³² Često je slikao ulice grada i scene boemskog života, a likovi na njegovim slikama obično imaju marionetsku mehaničnost to jest oni su ukočena bića prožeta tajanstvenom napetošću.³³ Kod njegovih djela ključnu ulogu igra i dosta ekspresivna paleta boja koju on nanosi u ravne neprekinute površine, često nepomiješane boje te se iz palete boje mogu iščitati utjecaji Muncha, a iz nanosa boje utjecaji fovizma.³⁴ Ono po čemu je još karakterističan su dosta pojednostavljeni oblici koji su zapravo rezultat njegove iznimne fascinacije primitivnom umjetnošću.³⁵ Uz Kirchnera, najznačajniji član grupe je, iako ju je napustio već 1907. godine, Emil Nolde.³⁶ Najveći utjecaj na njega izvršili su Gauguin, Van Gogh i Munch, ali i mit divljaka i primitivca.³⁷ On kroz istraživanje primitivnog, ne samo da je tražio čistoću i slobodan život, već i ono iskonsko što je jezgra svemira, jer smatra da je to ono izvorno i nepromjenjivo od samog početka svega.³⁸ Njegove boje su dosta izražajne, kao da imaju život i same pričaju priču te je upravo zbog takve boje najpoznatiji bio po svojim pejzažima koji su dosta ekspresivni. No, kako je stario sve je više postajao poznat po svojim figurativnim slikama koje su u sebi nosile religiozni sadržaj i mistično nadahnuće.³⁹

²⁹ DE MICHELI, 1990., str. 63.

³⁰ <https://www.theartstory.org/movement/die-brucke/>

³¹ DE MICHELI, 1990., str. 63.

³² DE MICHELI, 1990., str. 63.

³³ DE MICHELI, 1990., str. 63.

³⁴ <https://www.theartstory.org/artist/kirchner-ernst-ludwig/>

³⁵ <https://www.theartstory.org/artist/kirchner-ernst-ludwig/>

³⁶ DE MICHELI, 1990., str. 64.

³⁷ DE MICHELI, 1990., str. 64.

³⁸ DE MICHELI, 1990., str. 64.

³⁹ DE MICHELI, 1990., str. 65.

5.2. Plavi jahač

Plavi jahač je, za razliku od Mosta, grupa koja je misaono orijentirana te su više težili očišćenju nagona, nego li njegovu oslobođenju na platnu.⁴⁰ Osnovana se 1911. godine u Munchenu, a glavni članovi bili su Vasilij Kandinski i Franz Marc.⁴¹ Kandinski je jednom prilikom rekao kako je došlo do naziva: „*Obojica smo voljeli plavo, Marc konje, a ja jahače*“.⁴² Plavo je boja koja je označavala transcendentalne sfere, dok jahač predstavlja ideju tragača i borca za nove ideje. Pripadnici pokreta bili su i August Macke, Heinrich Campendonk, Gabriele Munter, Alexey von Jawlenski, Marianne von Werefkin, Lyonel Feininger te Albert Bloch. Iako su se ciljevi unutar grupe razlikovali od umjetnika do umjetnika, svaki od njih je težio za jednom vrstom asketske mistike, da bez tijela i zanimanja za zbilju izraze duhovnu istinu. Tako je otvoren put k apstrakciji. Iako Plavi jahač nije imao službeni manifest, Kandinski je u tekstu „O duhovnom u umjetnosti“ (*Über das Geistige in der Kunst*) pisao o važnosti boje koju je vidio u psihičkom djelovanju te ona prema toplini i hladnoći određuje odjeke u duši.⁴³ Također je pisao i o kretanju boja, spominjući horizontalno, centrifugalno, centripetalno kretanje i slično te je prema tome postavio nekoliko vodećih načela. Iz toga proizlazi da je slikarstvo Plavog jahača koncipirano oko ideje da boja i oblik nose konkretne duhovne vrijednosti.⁴⁴ Kako bi što bolje izrazili svoj jedinstveni pristup apstraktnoj vizualnoj formi često su slikarstvo povezivali s glazbom, jer je i ona bila apstraktna umjetnost bez figurativne manifestacije, tako su neka svoja djela nazivali Kompozicije, Improvizacije i slično.⁴⁵ Prva izložba grupe održana je u prosincu 1911. godine u Munchenu, a druga izložba već u veljači 1912. godine.⁴⁶ Velik napredak za slikare Plavog jahača bio je poziv na prvi njemački Jesenski salon koji je održan u Berlinu 1913. godine.⁴⁷ Na toj izložbi, kako slikari tako i njihova publika, su shvatili da će uvijek ostati otuđeni od društva, jer su se dosta odmaknuli od njega i jer su dosta pomicali granice u slikarstvu. Otvarali su nove, neznane putove prema unutrašnjem Ja, one putove koji vode u duhovnost prirode. Posljednja izložba organizirana je 1914. godine, nakon čega se grupa raspala, prvotno zbog rata, a zatim i zbog mnogih drugih razloga.⁴⁸

⁴⁰ DE MICHELI, 1990., str. 67.

⁴¹ DE MICHELI, 1990., str. 66.

⁴² T. BELGIN, 2008., str. 43.

⁴³ V. ADOLPHS, 2008., str. 49.

⁴⁴ <https://www.theartstory.org/movement/der-blaue-reiter/>

⁴⁵ <https://www.theartstory.org/movement/der-blaue-reiter/>

⁴⁶ DE MICHELI, 1990., str. 68.

⁴⁷ DE MICHELI, 1990., str. 68.

⁴⁸ DE MICHELI, 1990., str. 68.

6. Primitivna umjetnost

Kada je riječ o umjetnosti 20. stoljeća može se reći da je primitivna umjetnost bila središnje zanimanje modernih umjetnika te da su najveći interes pokazali za plemensku umjetnost i kulturu. Pojam 'primitivna umjetnost' prilično je neodređen, ali i etnocentričan te se odnosi na kulturne elemente 'primitivnih' naroda, odnosno onih naroda za koje se, prema zapadnim standardima, smatra da imaju relativno nisku tehnološku razinu razvoja. Sve je započelo početkom 19. stoljeća kada je riječ 'primitivizam' prvi put upotrijebljena u Francuskoj, a koristila se za opisivanje umjetničkih djela nastalih od strane tada smatranih 'primitivnih' umjetnika kao što su primjerice Talijani i Flamanci iz 14. i 15. stoljeća.⁴⁹ Ubrzo nakon toga termin se počeo primjenjivati, ne samo na romaničku i bizantsku umjetnost, već i na niz nezapadnih umjetnosti, čime se sama definicija termina polagano mijenja. Već krajem 19. stoljeća mnogi su umjetnici više težili za čistom, jednostavnom i naivnom umjetnošću, koja je udaljena od klasičnih i akademskih modela tako je primjerice Van Gogh bio očaran 'primitivnom' umjetnošću Egipćana i meksičkih Azteka, ali i onom 'divljom' japanskih majstora.⁵⁰ Dok je primjerice Gauguin riječ 'primitivni' i 'divlji' upotrijebio za prostor Polinezije te je bio više očaran njihovom kulturom, religijom i načinom života, nego samom njihovom umjetnošću.⁵¹ Početkom 20. stoljeća otkrićem afričke i oceanske plemenske umjetnosti dolazi do promjene značenja i smanjenja opsega onoga što se smatra 'primitivnom umjetnošću'.⁵² Tako dolazi do toga da termin 'primitivna umjetnost' uključuje afričku umjetnost (podsaharsku), oceansku umjetnost (paciifički otoci), aboridžinsku umjetnost (Australija) te plemensku umjetnost iz Amerike i jugoistočne Azije. Čak se dugo vremena pokušavao pronaći novi termin koji bi zamijenio 'primitivizam', jer se ta riječ ne odnosi izravno na umjetnost nekog neeuropskog naroda ili plemena, već na europsku fascinaciju njome, no nije se pronašao termin koji bi u potpunosti odgovarao definiciji. Iako je cijela očaranost 'primitivizmom' započela putovanjima u razne neeuropske zemlje, pa time i brojnim istraživanjima etnologa i raznovrsnim mitovima književnika, ipak se Gauguin smatra ishodištem za proučavanje primitivizma u modernoj umjetnosti.⁵³ No, važno je napomenuti kako je Gauguin bio zainteresiran samo za područje Polinezije te da je njegov primitivizam više bio filozofski, nego estetski to jest da su polinezijska umjetnička djela na njega više djelovala kao simboli i ukrasni elementi, nego kao

⁴⁹ W. RUBIN, 1994., str. 2.

⁵⁰ W. RUBIN, 1994., str. 2.

⁵¹ W. RUBIN, 1994., str. 2.

⁵² W. RUBIN, 1994., str. 2.

⁵³ W. RUBIN, 1994., str. 6.

elementi utjecaja na njegov stil.⁵⁴ Na njega su veći utjecaj ostavili neki ne zapadni stilovi koji se danas ne smatraju primitivnima poput egipatskog, perzijskog, javanskog i slično te je iz njih preuzimao neke motive i uklapao ih u djela polinezijske tematike, a može se reći da je na taj način gradio „mit o primitivnom“. On je u svojem jedinstvenom stilu uspio spojiti zapadni realizam s dekorativnim efektima i stiliziranim oblicima što je pronalazio u raznolikoj ne-iluzionističkoj ne europskoj umjetnosti.⁵⁵ Nakon Gauguina su se za primitivnu umjetnost počeli zanimati i francuski fovisti, no oni se ponajviše zanimaju za afričku umjetnost, preciznije njihove maske, a razlog tomu je ograničenost afričkih predmeta u francuskim trgovinama i tržnicama.⁵⁶ Izrazita bliskost s plemenskom umjetnošću pronalazi se kod Picassa i ostalih kubista, koji su posjedovali velik broj razno raznih primitivnih predmeta, kao što su maske i skulpture. Jedini tako reći problem kod tih zbirki bio je što je samo nekolicina predmeta bila dobre kvalitete, dok je većina bila osrednje i/ili loše kvalitete te su neki bili nadoknađeni ne samo nekvalitetnim rezbarijama, već i nekim neautentičnim "turističkim" djelima to jest onima koji su izrađeni od plemenskih umjetnika radi prodaje, a ne u ritualne svrhe.⁵⁷ Takvo nešto samo potvrđuje činjenicu da moderni umjetnici uopće nisu bili kolekcionari u uobičajenom smislu te da im nisu bila potrebna remek-djela primitivne umjetnosti kako bi se inspirirali, dobili ideju i napravili vlastito remek-djelo.

Valja napomenuti da se unutar plemenske umjetnosti rijetko pronalaze remek-djela unutar nekog stila, a postoji više razloga zašto je to tako. Prvo je to da remek-djela stvaraju samo nadareni pojedinci te iako je rođenje vrlo nadarenog umjetnika rijetka stvar u bilo kojoj civilizaciji, samo određene kulture pružaju kontekst za njegov ili njezin procvat.⁵⁸ K tomu treba još nadodati da su tamošnje društvene i vjerske tradicije dosta utjecale na umjetnost, primjerice negdje je kiparska aktivnost rijetko bila dopuštena, dok su drugdje umjetnička djela radili svi muškarci, barem za određene obrede, umjesto da ih izvode obučeni umjetnici.⁵⁹ Drugi razlog je ograničena trajnost skulpture od drveta u tropskoj klimi te kako su se većinom takva umjetnička djela koristila u razne ritualne/religijske svrhe često bi znali biti odbačeni i nakon samo jednog korištenja ili manjeg oštećenja.⁶⁰ Kao još jedan razlog mogu se navesti ogromne

⁵⁴ W. RUBIN, 1994., str. 7.

⁵⁵ W. RUBIN, 1994., str. 12.

⁵⁶ W. RUBIN, 1994., str. 7.

⁵⁷ W. RUBIN, 1994., str. 14.

⁵⁸ W. RUBIN, 1994., str. 21.

⁵⁹ W. RUBIN, 1994., str. 21.

⁶⁰ W. RUBIN, 1994., str. 21.

razlike između plemenskih komada istog stila, primjerice unutar kolekcije od desetak Grebo maski ne postoje dvije iste, iako sve uključuju osnovne sastavne dijelove.⁶¹

Avangardistički umjetnici su do djela primitivne umjetnosti dolazili preko kolekcionara, od kojih su najpoznatiji bili Paul Guillaume i Charles Ratton, koji su se ponajviše usredotočili na afričku plemensku umjetnost, posebno maske i figurice.⁶² No, čak su i najpoznatiji kolekcionari poput njih nailazili na razno razne poteškoće u dobavljanju primitivnih umjetničkih djela. Naime, oni su zavisili od primitivnih predmeta koje bi pomorci, putnici i misionari vratili kao zanimljivosti.⁶³ Nakon nekog vremena, razvojem etnografske znanosti, započinju zavisti od etnologa koji su često, u svrhe istraživanja, putovali u daleke krajeve. Iako su oni imali bolje oko za djela primitivne umjetnosti te bi ono što su donijeli sa sobom bilo bolje kvalitete, ipak je postojao problem. To je da su oni putovali u krajeve koji su se kolonijalizmom i modernom tehnologijom sve više mijenjali u različitim stupnjevima, što je rezultiralo time da su tradicionalni umjetnički oblici koji se prakticiraju posljednjih desetljeća postali podložni akademizmu.⁶⁴

Kako je moderna umjetnost koristila široku paletu izvora nije ustanovljeno točno vrijeme, a ni razlog zašto je primitivna umjetnost postala ključan element za stvaranje moderne umjetnosti. No, promjene u modernoj umjetnosti o kojima je riječ već su bile u toku kada su umjetnici avangarde prvi put postali svjesni plemenske umjetnosti te su oni započeli prikupljati primitivne predmete samo zato što su njihova vlastita istraživanja odjednom učinila takve predmete relevantnim za njihov rad.⁶⁵ Iako je primitivna umjetnost ostavila značajan utjecaj na avangardističke umjetnike, ona ipak nije uzrok temeljnih promjena koje su se desile u razvoju umjetnosti. Što znači da primitivni predmeti nisu imali puno veze s preusmjeravanjem povijesti modernog slikarstva nego više s jačanjem i sankcioniranjem razvoja koji je već u tijeku.⁶⁶

Primitivna umjetnost je modernim umjetnicima pružila mnogo toga, a prije svega što im je pružila može se navesti način kako da kritiziraju ustajale tradicije europskog slikarstva.⁶⁷ Zatim im je pružila nove estetske oblike, jer se upotreba primjerice jednostavnijih oblika i apstraktnijih figura u primitivnoj umjetnosti znatno razlikovala od tradicionalnih europskih

⁶¹ W. RUBIN, 1994., str. 20.

⁶² W. RUBIN, 1994., str. 17.

⁶³ W. RUBIN, 1994., str. 21.

⁶⁴ W. RUBIN, 1994., str. 21.

⁶⁵ W. RUBIN, 1994., str. 11.

⁶⁶ W. RUBIN, 1994., str. 17.

⁶⁷ <https://www.theartstory.org/movement/primitivism/>

stilova predstavljanja.⁶⁸ Također je ponudila i dublji i složeniji emocionalni i duhovni model koji su umjetnici upotrijebili za kritiku modernizacije zapadnog društva, jer je primitivizam tražio veze s predindustrijaliziranom prošlošću u kojoj su ljudi bili više povezani s prirodom, ali i međusobno.⁶⁹

Primitivni umjetnik najčešće radi u materijalima kao što su drvo, kamen, bjelokost, kost i slično, a za slikarstvo koristi pigmente u boji iz minerala, povrća, pa čak i životinja te se u tome ne razlikuje puno od europskih umjetnika.⁷⁰ No, što se tiče tehnika i metoda rada one se znatno razlikuju. Primjerice, skulptura u drvu se najčešće sjecka, a kao rezultat dobiva se fasetirana površina koja prikazuje neplanirane tragove alata te je takva tehnika rasprostranjena u zapadnoj i južnoj Africi, Novoj Gvineji i sjeverozapadnoj Americi.⁷¹ Također se uvjeti u kojima primitivni umjetnik radi dosta razlikuju od uvjeta u kojima radi "civilizirani" umjetnik. On prije nego li uopće počne s radom na umjetničkom djelu mora prikupiti, izraditi i pripremiti svoj alat i materijal.⁷² No, unatoč svim poteškoćama s kojima se suoči jedan primitivni umjetnik on ipak na kraju ostvari svoje istinsko umjetničko nadahnuće i ideju, jer točno zna što želi i koji mu je cilj. Karakteristika kojom se najčešće odlikuje neko primitivno djelo jest nedostatak perspektive, ali i naracije, naturalizma i volumena, no ta se nasilna odstupanja od stvarnosti ne mogu uzeti kao obilježja čisto primitivne vizije, jer se nalaze i u umjetnosti visokorazvijenih kultura.⁷³ Primitivni umjetnici nekada rade prema vlastitom sjećanju ili mašti, a nekada po stvarnim predlošcima iz prirode. Tako da već navedene karakteristike nisu nužno obilježje te su primitivna djela nekada dosta realna i individualna. No, moderni umjetnici su ponajviše bili fascinirani i inspirirani onom primitivnom umjetnošću koja se uvelike razlikuje od zapadne to jest onom umjetnošću koja se odlikuje spljoštenim oblicima, netradicionalnom perspektivom, apstraktno geometrijskim motivima, svijetlim živopisnim bojama i slično. Također su bili očarani i inspirirani svakim aspektom njihova načina života, kulturom i religijom te su često elemente iz njihova života koristili za teme svojih djela.

⁶⁸ <https://www.theartstory.org/movement/primitivism/>

⁶⁹ <https://www.theartstory.org/movement/primitivism/>

⁷⁰ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/primitivism.htm>

⁷¹ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/primitivism.htm>

⁷² <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/primitivism.htm>

⁷³ <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/primitivism.htm>

7. Utjecaj primitivne umjetnosti na ekspresionizam

Iako je primitivna umjetnost ostavila snažan utjecaj na većinu avangardističkih stilova odnosno pokreta, može se reći da je najveći utjecaj ipak ostavila na umjetnike ekspresionizma. Njihov je primitivizam eklektičke prirode i kulturološke orijentacije te ih je fascinirala moć i neposrednost primitivne umjetnosti.⁷⁴ Tako su na ekspresioniste Mosta utjecali filozofski nazori Nietzschea i Whitmana, ali i egzotična umjetnost poput kineske, indijske, perzijske, oceanijske, te srednjovjekovna njemačka umjetnost poput grafika i drvoreza. Pokušavali su prikazati tjeskobe modernog života kroz miješanje afričke estetike s melankoličnim tonovima boja i figuralnim izobličenjima. Karakteristike plemenske umjetnosti koje su ponajviše utjecale na ekspresioniste su uglatost, geometrijski detalji, plošne proporcije dijelova tijela, istaknute oči, usta, grudi i genitalije. Uz takve njemačke izvedenice iz plemenske umjetnosti djela su uvijek zračila neizmjernom energijom.⁷⁵ Dok je Gauguin poznao samo oceanijsku skulpturu, francuski fovisti afričke maske i skulpture, njemački su ekspresionisti, zbog bolje opremljenosti svojih muzeja i etnoloških kolekcija, bili u mogućnosti upoznati sve te izvore.

Važno je spomenuti da je zbog ekspresionističkog izravnog i emotivnog odgovora na primitivna umjetnička djela Robert Goldwater odlučio takav njemački stav nazvati „emocionalni primitivizam“.⁷⁶ No, kako se emocionalni odgovori često opisuju kao iracionalni i antiintelektualni Donald Gordon se nikako ne slaže s takvim nazivom.⁷⁷ Gustav Hartlaub se primjerice također ne slaže s takvim nazivom te kod njega postoje čak dvije vrste primitivizma, a to su primarni i sekundarni. Primarni se odnosi primjerice na srednjovjekovne ili plemenske kipare koji su nesvjesni, lokalno određeni i doista "primitivni", dok su sekundarni oni koji su "svjesno primitivni" ili „primitivizirani" po izboru kao što su to ekspresionisti.⁷⁸ Bilo je još mnogo kako ljubitelja, tako i kritičara ovog naziva, ali bez obzira što postoji raznih nesuglasica o tome kako je primitivna umjetnost utjecala na ekspresionizam te kako su oni reagirali na nju, istina je da je primitivizam utjecao na ekspresioniste u smislu kako umjetničke, tako i životne ideje. Kako su se borili protiv kapitalističkog društva i modernog načina života ekspresionisti su u primitivizmu pronašli ono za čim su žudili, a to je potreba za cjelovitošću, zajedništvom, poštivanjem prirode i svega onog izvornog.

⁷⁴ R. GOLDWATER, 1986., str. 105.

⁷⁵ D. E. GORDON, 1994. str. 370.

⁷⁶ R. GOLDWATER, 1986., str. 105.

⁷⁷ D. E. GORDON, 1994. str. 369.

⁷⁸ D. E. GORDON, 1994. str. 369.

Pripadnik Mosta Karl Schmidt-Rottluff radi jedno od prvih primitivističkih djela, a riječ je o reljefu u mesingu *Četiri evanđelista* iz 1912. godine, koji se može usporediti s kamerunskim skulpturama glava, točnije plesnom kapom iz plemena Ekoi koje su izvedene u drvu i presvučene životinjskom kožom s dodacima ljudske kose i zubi.⁷⁹ Zanimljivo je da je na ovom bareljefu htio portretirati članove Mosta kao evanđeliste nove umjetnosti. Bio je ključan u oživljavanju drvoreza još od 1909. godine, zbog čega je u kasnijim godinama usvojio mnogo kutniji stil u svojim radovima te je započeo s eksperimentiranjem s rezbarenim skulpturama od drva.⁸⁰ Tada pod utjecajem afričke skulpture radi skulpture magičnih glava i idolskih figura. Dok se egzotični elementi u slikarstvu Schmidta-Rottluffa javljaju nakon 1913. godine, nakon što je počeo skupljati artefakte plemenskih umjetnosti. Njegova fascinacija ne zapadnjačkom umjetnošću vidljiva je na djelu *Žena s torbom* iz 1915. godine, gdje je utjecaj ponajviše vidljiv na ženskom licu, zbog dosta pojednostavljenih i izduženih oblika, koji podsjećaju na slične oblike u zapadnoafričkim maskama i skulpturama.⁸¹ Njegova inspiracija neeuropskom umjetnošću vidljiva je i na djelu *Crna maska* iz 1956. godine, na kojoj je uz dvije školjke i svijećnjak prikazana i drvena maska iz 19. stoljeća te koja potječe iz Obale Bjelokosti.⁸²

Umjetnici poput Ernst Ludwiga Kirchnera ugledajući se na tu skulpturu sintetizirali su je tako što su spojili osobine afričkih i oceanijskih stilskih odlika. Kirchner je napisao u svojem švicarskom dnevniku kako je pronašao stupove otočana Palaua u drezdenschkom Etnološkom muzeju te kako su te figure koristile isti jezik oblika kao i njegov vlastiti.⁸³ Znači i Palauov friz i Kirchnerov crtež rigorozno su ravni i dvodimenzionalni te jednobožno i ravninsko "tlo" pruža matricu bez prostora unutar kojega podjednako ravni likovi i predmeti imaju svoje figure.⁸⁴ No, istina je da je Kirchner ipak malo pretjerivao sa spolnim karakteristikama figura iz Palaua kada je crtao egzotične scene koje je vidio na stupovima.⁸⁵ Što se tiče skulptura radio ih je isključivo u drvetu jer mu se u tom materijalu izraz činio življim i on je sam mogao neposredno odrediti oblik, bez tehničke pomoći. U njegovim skulpturama moguće je vidjeti utjecaj kamerunske skulpture i njihove kućne dekoracije, a najveći razlog tomu je taj što je Kamerun bio njemačka kolonija te je njihova umjetnost dosta dobro reprezentirana u njemačkim muzejima.⁸⁶ Kirchner se svojim snažno emocionalnim skulpturama, koje su uglavnom posvećene temama plesa, želio

⁷⁹ D. E. GORDON, 1994., str. 384.

⁸⁰ <https://www.theartstory.org/artist/schmidt-rottloff-karl/life-and-legacy/>

⁸¹ <https://www.theartstory.org/artist/schmidt-rottloff-karl/>

⁸² <https://www.theartstory.org/artist/schmidt-rottloff-karl/artworks/>

⁸³ M. M. MOELLER, 2008., str. 32.

⁸⁴ D. E. GORDON, 1994., str. 373.

⁸⁵ D. E. GORDON, 1994., str. 373.

⁸⁶ R. GOLDWATER, 1986., str. 108.

suprotstaviti akademskom kiparstvu koje po njegovom mišljenju inzistiralo na dosadnom estetizmu.⁸⁷ Za Kirchnera se može reći da je od teme plesa stvorio značajan skulptorski opus, a sačuvalo se tek devet drvenih skulptura na tu temu. Na primjer reljefi *Ples među ženama* iz 1915. i 1919. godine izražavaju napeti odnos između nekada prirodnog stanja muškarca i žene koji sada u sebi ima i agresivnosti.⁸⁸ Taj reljef inspiriran je oceanijskom umjetnošću, a inspiraciju za te skulpture pronašao je u djelima primitivne umjetnosti u Etnološkom muzeju u Dresdenu gdje su mu se dojmile erotične scene Palau-grede, egzotična afrička skulptura, ali i drvena plastika iz Kameruna i bronca iz Benina. Njegova skulptura *Plesačica* iz 1911. godine prikazuje potpuno nugu ženu u pokretu te je ona zapravo nastala prema jednoj publikaciji iz drezdenskog muzeja koja prikazuje budističke spiljske slike i skulpture iz Ajanta u Indiji iz 6. stoljeća. Te plesačice pokretima prepletenih udova i savijanjem pokazuju karakteristike afričke i indijske umjetnosti plesa. No, osim prirodne izvornosti ti likovi imaju u tjelesnoj građi, frizurama i crtama lica i europskih osobina. Skoro cijelo njegovo stvaralaštvo vezano je uz temu plesa te joj je bio posvećen u toliko mjeri da se čak i družio s plesačicama, poput Mary Wigman, prema kojima je radio studije pokreta.⁸⁹ Što je više stvarao u njegovoj je skulpturi vremenom zaobljenost ustupala mjesto uglatosti, detalji kao oči, usne, kosa te položaj vrata i leđa, više su bivali stilizirani u duhu afričkih uzora, naročito Kameruna. Iz čega se može zaključiti da su skulpture iz Kameruna i freske iz Ajanta bile njegovo stalno nadahnuće.

Uz Kirchnera izrazito zanimanje za teme plesa pokazuje i Emil Nolde, koji je također u velikoj mjeri bio inspiriran njime. Tijekom života se družio s poznatom plesačicom Mary Wigman te je cijenio njen netradicionalni ples tijekom kojeg bi ona navlačila maske, a kao zvučnu pratnju koristila je razne udaraljke, bubnjeve i zvona iz Afrike, Kine i Tajlanda. Kao proizvod njegove fascinacije njenim plesom nastali su neki Noldeovi portreti. Nolde se nakon susreta s Jamesom Ensorom također počeo zanimati i za karnevalske i primitivne maske koje su često korištene u plesu te on u istom djelu zna miješati razne stilove pa tako na slici *Mrtva priroda s maskama* iz 1911. godine prikazuje 5 raznih maski: oceanijsku, afričku, južno američku, europsku, karnevalsku.⁹⁰ Dok primjerice na slici *Misionar* iz 1912. godine kombinira prikaz Joruba majke s djetetom, Bongo plesnu masku, dok samog misionara predstavlja drveni korejski idol. Nolde za razliku od drugih voli ta djela ne toliko zbog njihovih plastičnih kvaliteta nego zbog samog dizajna i plošnih rješenja. Sa svojom je ženom Adom putovao preko Sibira i

⁸⁷ A. BELOUBEK-HAMMER, 2008., str. 68.

⁸⁸ <https://www.art-prints-on-demand.com/a/ernst-ludwig-kirchner/dancebetweenwomen.html>

⁸⁹ A. KATZLBERGER, 2019., str. 93.

⁹⁰ <https://www.theartstory.org/artist/nolde-emil/artworks/>

Kine do Nove Gvineje, koja je bila njemačka kolonija.⁹¹ Domorodci koje je on prikazao u crtežima i akvarelima u grozničavoj su napetosti sa snagom te su bili prema njegovim riječima već stavljeni pred istrebljenje od strane bijelaca. Što se tiče Noldeovog kiparskog opusa, on je dosta malen. Radio je tek nekoliko skulptura od drva predviđenog za loženje na putu u Papuu, Novu Gvineju.

Max Pechstein se također okreće rezbarenju drvenih skulptura nakon puta u Oceaniju 1914. godine. Radio je skulpture koje podsjećaju na idole nadahnete kultovima stanovnika Palau otočja. No, također je dosta i slikao i izrađivao drvoreze te je njegovo stvaralaštvo bilo pod utjecajem primitivne umjetnosti što je vidljivo iz debelih crnih crta i kutnih figura. Poznat je po tome što je od 1909. godine ljeti dosta putovao u priobalno selo Nidden, jer je prema njegovim tvrdnjama tu pronašao jasnu viziju primitivnog u ljudima i krajoliku, ali i kako bi mogao bez osuda prakticirati nudizam.⁹² Jedno takvo djelo iz tog razdoblja je i slika *Ljeto u Nidenu* iz 1921. godine, na kojoj su prikazane nage žene s naglašenim atributima u jednostavnom netaknutom krajoliku.⁹³ Oblici su izvedeni tamnim linijama i ispunjeni su bojama, kao što je smeđa za naga tijela žena, zelena za brežuljke i stabla, žuta za putove i slično te se odlikuju jednostavnošću i uglatošću. Sačuvano je dosta njegovih slikarskih djela koja su temom vezana za njegov boravak u Nidenu. No, taj se njegov način slikanja ne razlikuje puno od slikarstva njegovih kolega iz Mosta, iako su oni boravili u lakše dostupnim i manje divljim okruženjima.⁹⁴

Kako su se članovi Mosta više fokusirali na ono izvorno i „prirodno“ posebno kada je u pitanju prikaz golog ljudskog tijela, ali i netaknute prirode koju nije uništila industrijalizacija, a tome se mogu nadodati i kultura i način na koji primitivni narod živi s motivima primjerice plesa, estetika primitivnog ekspresionizma kojim se članovi Plavog jahača koriste nešto su drugačiji. Njima je književni koncept primitivca bio osobito važan te je dobio prednost nad bilo kojim posebnim primjerom same primitivne umjetnosti.⁹⁵ Umjetnici Plavog jahača su unutar svojih krugova dosta raspravljali o primitivizmu, narodnoj kulturi, asimilaciji umjetnosti i slično te je primitivna umjetnost na svakog od njih drugačije djelovala i to sigurno ne u istoj mjeri.⁹⁶ Primjerice ne postoji dokaz da je primitivna umjetnost ikada izravno utjecala na stil Kandinskog, dok je recimo s Franz Marcom potpuno drugačija priča. On je dosta proučavao

⁹¹ <https://www.theartstory.org/artist/nolde-emil/life-and-legacy/>

⁹² C. RHODES, 1994., str. 34.

⁹³ <https://www.museothyssen.org/en/collection/artists/pechstein-max/summer-nidden>

⁹⁴ C. RHODES, 1994., str. 34.

⁹⁵ D. E. GORDON, 1994., str. 374.

⁹⁶ D. E. GORDON, 1994., str. 374.

egipatsku umjetnost što je moguće vidjeti iz njegova djela *Magareći friz* iz 1911. godine. On je tu bio inspiriran reljefom iz egipatskog Starog kraljevstva, no na njegovu djelu se dogodila izrazita transformacija iznimno niskog egipatskog reljefa u izvanredno pune i trodimenzionalne životinje njegove slike.⁹⁷ Marcovi prikazi magarac su dosta živopisni s modeliranim čeljustima, definiranim glavama i šiljastim ušima te su lica tih životinja dosta ekspresivna i nisu samo definirana linijama kao što je to na egipatskom reljefu. Za tako odvažnu transformaciju zaslužna je maska bivola iz Kameruna kojom se Marc inspirirao, zbog njene karakteristične snažne ekspresivnosti. Načinjena je od oslikanog drveta te se nalazi u zbirci Berlinskog etnografskog muzeja još od 1899. godine.⁹⁸ Tako spajajući na zanimljiv način egipatsku umjetnost s afričkom Franz Marc je stvarao svoj eklektični stil.

Na sličan, pomalo eklektičan način Marcov kolega, August Macke je spajao razne utjecaje kako bi izgradio vlastiti stil. Tako je na njegovo djelo *Ležeći pas u snijegu* iz 1911. godine velik utjecaj ostavila plemenska skulptura koja ima vrlo sličan volumetrijski i izražajan utjecaj, kao što su kamerunske skulpture životinja koje se nalaze u Berlinskom etnografskom muzeju.⁹⁹ Macke je dosta dubokoumno razmišljao o umjetnosti i kontekstima vezanim za nju te on smatra da su afrička, oceanijska, europska... djela ista zbog svoje svrhe, bez obzira na njihove estetske razlike.

⁹⁷ D. E. GORDON, 1994., str. 376.

⁹⁸ D. E. GORDON, 1994., str. 376.

⁹⁹D. E. GORDON, 1994., str. 377.

8. Zaključak

Razdoblje 20. stoljeća obilježeno je raznim promjenama kako dobrim, tako i lošim, prvotno u društvu, pa tako i u svim njegovim aspektima. U području umjetnosti dolazi do pojave raznih stilova, pravaca i pokreta koji velikom brzinom prekidaju s tradicijom te otvaraju put eksperimentiranju, novim oblicima umjetnosti i novim izvorima za nadahnuće. Tako je ekspresionizam umjetnički pravac koji je s grupama Most i Plavi jahač uveo dosta promjena u umjetnost. Može se poći od same činjenice da su oni među prvima koji su se usudili zaviriti u dubinu čovjekova bića te ih nije bilo strah sve ono što se krije prikazati svijetu iznosivši to na platno. Takvim svojim djelovanjem otvorili su razna pitanja o kojima se raspravljalo u društvu te su bili izraziti borci za bolje sutra, iako su uvijek bili zarobljeni unutar pesimizma i cinizma iz kojeg se nisu mogli osloboditi. Inspiraciju za svoja djela crpili su iz različitih izvora, no najvažniji je onaj koji se veže uz primitivnu umjetnost neeuropskih naroda. Primitivna umjetnost ih je naučila dosta toga, kao što je primjerice i način kako da se oslobode okova modernog čovjeka i pronađu ono što im je najvažnije, a to je ono izvorno od čega sam čovjek i potječe. Oslobođajući se od okova modernog čovjeka, oslobodili su i umjetnost od okova tradicionalizma i akademizma, a postigli su to odbacujući geometrijsku perspektivu, voluminoznost, naraciju, naturalizam, površnost poruke koju djelo nosi i slično. U umjetnost su uveli jednostavne oblike, apstraktne figure, geometrijske detalje, plošne proporcije dijelova tijela, ali i istaknute oči, usta, grudi i genitalije na prikazu likova, zatim živopisne boje, i što je najvažnije od svega umjetničko djelo je uvijek u sebi nosilo određenu poruku koju je bilo potrebno dokučiti i shvatiti. Sve je to moguće vidjeti na, kako slikarskim, tako i kiparskim djelima umjetnika ekspresionističkih grupa Most i Plavi jahač. Može se reći da je sve započelo djelom *Četiri evanđelista* Karla Schmidt-Rottluffa, koji je svoju inspiraciju pronalazio u dosta neobičnoj i egzotičnoj kamerunskoj skulpturi plemena Ekoi. Prateći njega i njegove kolege počinju pronalaziti nadahnuće u umjetničkim djelima raznih dalekih neeuropskih krajeva. Koliko su god plemenska umjetnička djela poput maski i figurica služili kao izvor inspiracije, tako su umjetnici bili fascinirani i njihovim načinom života i raznim aspektima kulture, poput plesa. Tako su se umjetnici poput Ernsta Ludwiga Kirchnera i Emila Noldea inspirirali plesom te su većinu svog života posvetili njegovu proučavanju i stvaranju raznih skica, zbog čega se veliki dio njihovih opusa bazira na temi plesa. Dok su primjerice umjetnici poput Maxa Pechsteina bili zadivljeni vizijom primitivnog u ljudima i krajoliku te kako nisu mogli putovati u daleke krajeve, potrudili su se svim snagama da to pronađu u zabačenim krajevima rodne zemlje. Iako ekspresionisti nisu djelovali dugi niz godina ostavili su velik utisak unutar

umjetnosti 20. stoljeća te su pomogli daljnjim generacijama da još više pomiču granice u umjetnosti, otvaraju još više pitanja i stvaraju sve više poruka.

9. Literatura

- V. ADOLPHS, 2008. – Volker Adolphs, *Zvuk slika, u: Tiha pobuna: najveći majstori njemačkog ekspresionizma* [ur. Vesna Kusin, Iva Sudec], Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2008.
- T. BELGIN, 2008. – Tayfun Belgin, *Ekspresivni likovni svjetovi, u: Tiha pobuna: najveći majstori njemačkog ekspresionizma* [ur. Vesna Kusin, Iva Sudec], Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2008.
- R. GOLDWATER, 1986. – Robert Goldwater, *Primitivism in modern art*, Cambridge, 1986.
- A. KATZLBERGER, 2019. – Angelika Katzlberger, *Die Bühnen der Grossstadt, u: Deutscher Expressionismus: die Sammlung Braglia und Johanning* [ur. Ivan Ristić, Hans-Peter Wipplinger], Beč: Leopold Museum, 2019.
- M. DE MICHELI, 1990. – Mario de Micheli, *Umjetničke avangarde XX. stoljeća*, Zagreb, 1990.
- M. M. MOELLER, 2008. – Magdalena M. Moeller, *Umjetnička grupa Most, u: Tiha pobuna: najveći majstori njemačkog ekspresionizma* [ur. Vesna Kusin, Iva Sudec], Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2008.
- C. RHODES, 1994. – Colin Rhodes, *Primitivism and Modern art*, London, 1994.
- W. RUBIN, 1994. – William Rubin, "Primitivism" in 20th century art: affinity of the tribal and the modern, u: *Modernist primitivism: an introduction*, (ur.) William Rubin, New York, 1994., 1.-82.
- D. E. GORDON, 1994. – Donald E. Gordon, "Primitivism" in 20th century art: affinity of the tribal and the modern, u: *German ekpressionism*, (ur.) William Rubin, New York, 1994., 369.-405.

9.2. *Internetski izvori*

<https://www.theartstory.org/> (datum pristupa: 23. 8. 2021.)

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG130428> (datum pristupa: 6. 8. 2021.)

https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-11881_role-3_thumbs.html (datum pristupa: 6. 8. 2021.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65763> (datum pristupa: 6. 8. 2021.)

<http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/primitivism.htm> (datum pristupa: 11. 8. 2021.)

<https://www.art-prints-on-demand.com/a/ernst-ludwig-kirchner/dancebetweenwomen.html> (datum pristupa: 16. 8. 2021.)

<https://www.museothyssen.org/en/collection/artists/pechstein-max/summer-nidden> (datum pristupa: 18. 8. 2021.)

10. Popis slika

1. Karl Schmidt-Rottluff, *Četiri evanđelista*, 1912., Brucke-Museum, Berlin
2. Plemenska kapa, Ekoi, Kamerun, Museum für Volkerkunde, Munich
3. Karl Schmidt-Rottluff, *Žena s torbom*, 1915., Tate, London
4. Karl Schmidt-Rottluff, *Crna maska*, 1956.
5. Ernst Ludwig Kirchner, *Egzotična scena*, 1910., Altonaer Museum, Hamburg
6. Ukrašena kućna greda, Palau otoci, Karolinski otoci, objavljeno u Eckhart von Sydow, *Die Kunst der Naturvolker un der Vorzeit*, 1923.
7. Ernst Ludwig Kirchner, *Ples među ženama*, 1919.
8. Ernst Ludwig Kirchner, *Žena koja pleše*, 1911., Stedelijk Museum, Amsterdam
9. Emil Nolde, *Mrtva priroda s maskama*, 1911., The Nelson-Atkins Museum of Art, SAD
10. Emil Nolde, *Misionar*, 1912.
11. Max Pechstein, *Ljeto u Niddenu*, 1921., Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid
12. Franz Marc, *Magareći friz*, 1911., Zbirka Frau Ursula Selbach, Lobberich bei Krefeld
13. Staro kraljevstvo, Egipat, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
14. Maska od bufalo kacige, Bangwa, Kamerun, Museum für Volkerkunde, Berlin

11. Likovni prilozi

Slika 1 Karl Schmidt-Rottluff, Četiri evanđelista, 1912., Brücke-Museum, Berlin

Slika 2 Plemenska kapa, Ekoi, Kamerun, Museum für Volkerkunde, Munich

Slika 3 Karl Schmidt-Rottluff, Žena s torbom, 1915., Tate, London

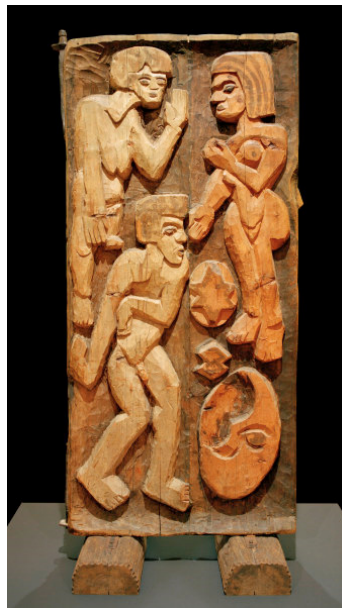
Slika 4 Karl Schmidt-Rottluff, Crna maska, 1956.

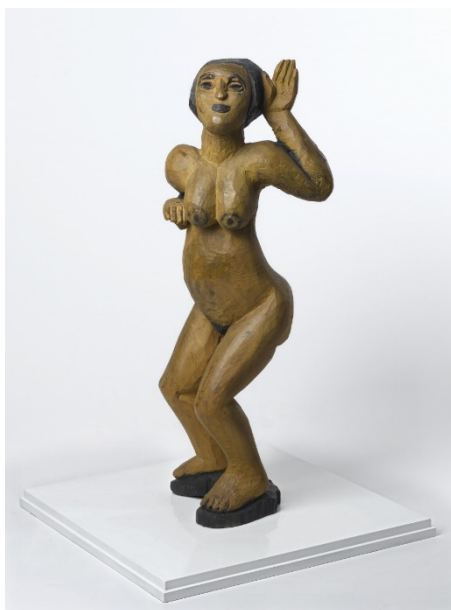
Slika 5 Ernst Ludwig Kirchner, Egzotična scena, 1910., Altonaer Museum, Hamburg

Slika 6 Ukrašena kućna greda, Palau otoci, Karolinski otoci, objavljeno u Eckhart von Sydow, Die Kunst der Naturvolker un der Vorzeit, 1923.

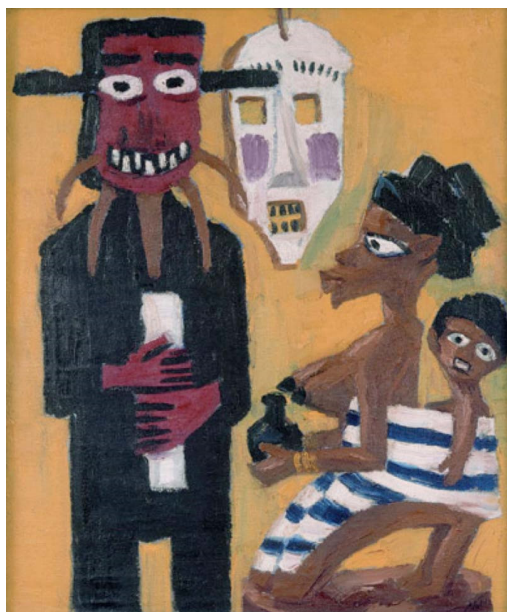
Slika 7 Ernst Ludwig Kirchner, Ples među ženama, 1919.

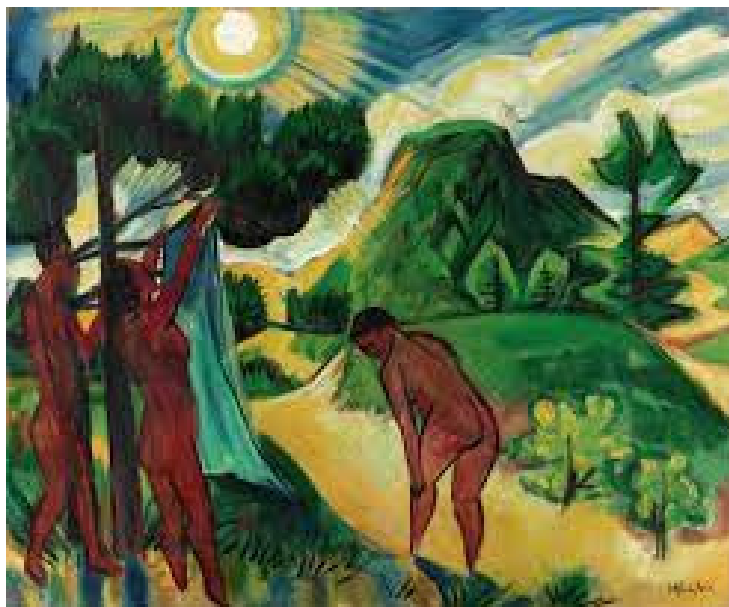
Slika 8 Ernst Ludwig Kirchner, Žena koja pleše, 1911., Stedelijk Museum, Amsterdam

Slika 9 Emil Nolde, Mrtva priroda s maskama, 1911., The Nelson-Atkins Museum of Art, SAD

Slika 10 Emil Nolde, Misionar, 1912.

Slika 11 Max Pechstein, Ljeto u Niddenu, 1921., Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid

Slika 12 Franz Marc, Magareći friz, 1911., Zbirka Frau Ursula Selbach, Lobberich bei Krefeld

Slika 13 Staro kraljevstvo, Egipat, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

Slika 14 Maska od bufalo kacige, Bangwa, Kameron, Museum für Volkerkunde, Berlin

Expressionism and primitive art

Expressionism is an artistic direction from the beginning of the 20th century that appeared in Europe, and is most significant for the German and Nordic space, the so-called northern art. It is considered one of the richest and most complex artistic directions because of the various sources from which he drew inspiration (post-impressionist artists, primitive art, philosopher Friedrich Nietzsche, founder of psychoanalysis Sigmund Freud and various other sources), but also because of the new goals and attitudes they introduce to art. The first true expressionist group, "Die Brücke" (Bridge), was formed in Dresden in 1905, and the second expressionist group, "Der Blaue Reiter" (Blue Rider), was founded in Munich in 1911, and they determined the avant-garde movements in the German Empire from the beginning of the 20th century to the First World War.

Primitive art was the central interest of modern artists, especially expressionists, and they showed the greatest interest in tribal art and culture. It includes African art (sub-Saharan), ocean art (Pacific Islands), Aboriginal art (Australia), and tribal art from America and Southeast Asia. The very term 'primitive art' is rather vague, but also ethnocentric, and refers to the cultural elements of 'primitive' peoples, that is those peoples which, according to Western standards, are considered to have a relatively low level of development. But despite such prejudices, primitive art has contributed much to modern art, such as freeing oneself from the shackles of modern man and finding the essence of human beings, but also freeing art from the shackles of academism and paving the way for experimentation and the introduction of new elements (simple forms, abstract figures, geometric details, flat proportions of body parts, vivid colors, etc.) thus pushing boundaries and creating messages that society had to grasp.

Keywords: expressionism, "*Die Brücke*" (Bridge), "*Der Blaue Reiter*" (Blue Rider), primitive art